

Suriçi İstanbul'da Kaybedilen Tarihi ve Kültürel Doku veya Kimlik

CEM ERİŞ

► Tarihi dokuya zarar veren ve onu ortadan kaldıran müdahaleler, gerekçesi ne olursa olsun özgün kimlik ve onun etrafında tanımlanarak gelişen kültürümüze bir müdahale olup asıl zararı geçmişe değil geleceğimize vermektedir. Türkiye'nin kalbi İstanbul'sa, *İstanbul'un kalbi de şüphesiz Suriçi İstanbul'dur.*

Bu yazımızda Suriçi İstanbul'un özellikle 20.yüzyılın başlarından son çeyreğine kadar olan dönemdeki tahribatları, elimizdeki kaynaklardan yararlanarak (fotograf, harita, plan, hava fotoğrafları vb) incelemeye çalışacağız.

Suriçinde her zaman imar faaliyetleri olmakla beraber 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın sonlarına kadar olan imar hareketleri, pek çok kültür varlığımızın, sokak ve mahallelerimizin yok edilmesine sebep olmuştur.

20.yüzyılın sonlarına kadar, geleneksel suriçi yerleşim sürecinden farklı olarak adeta bir kırılma noktası teşkil edecek değişik bakış açısının ürünü ve talebi olarak yabancı uzmanlar kente gelmişlerdir. İstanbul'un imar planlarının oluşturulması için 1933'te Almanya'dan Herman Elgözt, Fransa'dan Alfred Agache ve J. H. Lambert davet edilmiştir. 1936'da, Paris'teki Şehircilik Enstitüsü öğretim üyelerinden Paris Bölge Başşehircisi Prof. Henri Prost, şehrin Nazım Planı'nı hazırlamakla görevlendirilmiştir. *Prost'un ilk büyük imar hareketi, 1938'de Eminönü Meydanı'nın genişletilmesi ve Yeni Cami'nin etrafının açılmasını olmuştur* (Resim 1).

Ancak yabancı uzmanlardan *en anlamlı tespit ve önerileri içeren yaklaşımı, kendi hatıratında bunu bizimle*

Resim 1. 1936 Nazım Planı (İBB Arşivi)

paylaşan "Le Corbusier" ortaya koymuştur. Ona göre Suriçi İstanbul aynen korunmalı, yeni ve modern şehir bunun dışında, etrafında geliştirilmelidir. Maalesef iltifat görmemiş bir teklif. Hemen arkasından gelen tarih katliamına şahitlik etmiş olan şairimiz bunun failine "kör kazma" demiştir.

Le Corbusier'in çağdaşı olan veya takipçisi olduğunu iddia eden ve işin bu kısmına değinmeden 20. yüzyılın suriçi imar hareketlerinde etkin olan veya katkı veren *yerli uzmanlarımız bugün de olduğu gibi o gün de maalesef O'nun kadar samimi olamamışlardır.* Bugün doğrular ve gerçekler adına söyleyebildiklerini dün söyleseler ve savunsalardı keşke. Yok ediş ve inkar sürecinde, o zor zamanlarda, belki daha çok meslek dışından ama bu şehir ve kimlik için daha çok kaygılanan insanların (Süheyl Ünver, E.Hakkı Ayverdi, Yahya Kemal, Turgut Cansever, Sadettin Ökten ve diğerleri gibi) itirazda bulunabildiler.

Ancak o gün yapılan yanlışları ortaya koyabilmek de bir erdem olduğundan ve tekerrürlerine itiraz

içereceğinden dolayı üniversitelerimizin duayen hocalarından henüz ümidimizi kesmedik. Mesela Prof. Semavi Eyice hocamızın o döneme ilişkin sözlü ve yazılı katkılarını burada şükranla anmak isterim.

Bugünün, yani 21. yüzyılın İstanbul'undan durup baktığımızda Le Corbusier'in ne kadar da doğru bir teklifte bulunduğu hususunda siyasetçisinden şehir yönetimlerine, mimar ve plancılarından, gerçek sanatkarlarına ve şehirde yaşayanlarına kadar herkesin ittifak edeceği şüphesiz. Şehrimiz dünya mirası olsa da olmasa da, geçen bu süreçte, yaşanan deneyimlerin sonucunda bizim koruma ve yaşatma refleksimiz çoktan kemale ermiş olmalıydı.

Peki, çok geç mi kaldık?

Biz hayır diyoruz.

Bu bir niyet, irade ve kararlılık meselesi sadece.Tarihte kadim şehirler afet, savaş vb. pek çok sebepten tahrip olmuş, ama her defasında kayıplarını yerine koyarak yeniden inşa edilmişlerdir.Yaşadığımız bu hazin süreci, adeta 2. Dünya

Harbi'nde bombalanmış bir Avrupa şehri gibi tahrip olan bu şehirde ve özellikle suriçinde tersine çevirmenin araçları ve imkanları elimizde durmaktadır.

Bir bütün olarak eskilik ve enderlik gösteren özgün şehir dokusunun ortadan kaldırılmadan, en az müdahale yöntemleri tercih edilerek yaşatılması ve korunması tabii ki en idealidir. Ancak her şeye rağmen kaybettiklerimizi yerine koymanın tek yolu da bir restorasyon yöntemi olan ve koruma mevzuatımızda son derece açık bir şekilde tanımlanan "REKONSTRÜKSİYON"dur. İlgili literatürde olmasa da biz buna kadim kültürümüzde "İHYA" diyoruz. Kelime manası "diriltmek, yeniden hayata kavuşturmak, canlandırmak, şenlendirmek, uyandırmak," olan ihya, kendi öz benlik, kültür ve kimliğimizin yaşatılmasında yegane yöntemdir. Yoksa suriçinin tamamının 1995 yılında sit ilan edilmesinin gayesi ne olabilirdi ki?

Kimilerine göre bu yöntem yani rekonstrüksiyon hiç de "BİLİMSEL" değildir. Sadece "TAKLİT"tir. Hatta şöyle eleştiriler de yapılabilmektedir: "Onaylı rölövesi ve restorasyon projesi dahi olsa daha düne kadar ayakta olan ancak bugün arsa halindeki bir tescilli kültür varlığı taşınmaz onaylı rölövesi ve restitüsyonu doğrultusunda ayağa kaldırmak da sahte bir bina ve doku oluşturmaktır. Bunun yerine yeni ve modern bir bina yapılmalıdır." Yani Allah korusun bugün elimizde kalan son Süleymaniye Mahallesi tamamen yansa yok olsa, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü (İBB-TÇKM) olarak ürettiğimiz ve tamamı koruma kurullarından onaylı projeler hayata geçirilmemeli, sadece belge olarak arşivlerde yerini almalı ve yerlerine yeni binalar yapılmalıdır.

İnsanın mutluluğuna, kendi kültür ve kimliğine sahip çıkarak onu sürdürülebilir kılmaya itiraz eden bir bilim, bilim olabilir mi? Batıda böyle algılanmadığı aşikar da, "bizim bilim adamlarımızın" bakışını tefsir edebilmek ayrı bir uzmanlık gerektiriyor. Tartışmalar devam ediyor. Geçen sayıdaki yazımızda bu hususta-

ki düşüncelerimin bir kısmını sizlerle paylaşmış idim.

1984 yılında, Prof. Dr. Bülent Özer Hocamızın fakülte'deki bir dersimiz sırasında söyledikleri hala kulaklarımda: "Biz mimarlar ve akademisyenler minarenin şerefesindeki mukarnas detayı öyle mi olmalı böyle mi olmalı diye birbirimizle tartışırken şehri kaybettik." Şüphesiz sayın hocamız özeleştiriy yaparken bir gerçeğin de altını çizmekteydi. Bunun tam olarak ne anlama geldiğini, 1990'ların başında, restorasyon yüksek lisansı yaptığım yıllarda, Beyazıt'taki Sahafklar Çarşısı'ndaki bir kitapçıda bulduğum merhum hocamız Prof. Dr. Behçet Ünsal'ın *Türk Sanatı Tarihi Araştırmala-*

Suriçi'nde 1560ha'lık alandan, geriye sadece yaklaşık 300 ha'lık özgün doku kalmış, %80'i olan 1250 ha'lık doku ise tamamen ortadan kalkmış ya da değiştirilmiştir.

rı Dergisi'nde yayınlanan geniş bir makalesini okuyup oradaki bilgi ve belgeleri görünce çok daha iyi anlamış oldum. Merhum hocamız, ortadan kaldırıldığına şahit olduğu eserleri son kez fotograflamış ve resmetmiş, ayrıca bunu bir makale olarak da yayınlamış idi. Aslında şehrin yok edilen dokusuna ilişkin münferit çalışmalar olmakla beraber bunların hiç biri o dönemde, lisans ve yüksek lisans derslerimizin konusu olmamıştı, olamamıştı.

O tarihten bu tarafa "şehirimizin tarihini, özgün mekanlarını ve kimliğini bilmeden geleceği inşa etmenin mümkün olduğuna hiçbir zaman inanmadım."

Hasbelkader konuşmacı olduğum bir panelde çoğu üniversite öğrencisi olan izleyicilere sordüğüm soruya aldığım, daha doğrusu alamadığım cevap, hala 21.yüzyılda İstanbul'daki güzide üniversite-lerimizin bu konuya çok önem ver-

mediği şeklinde bir kanaata ve endişeye sevk etti beni. Katılımcılara ve izleyicilere Ali Talât Bey'in kim olduğunu ve O'nun *Mühendishane Mektebi'ndeki marangozluk ve silicilik üzerine öğrencilerine anlattığı ders notlarından* derlenmiş ve ölümünden sonra 1927'de yayınlanmış olan kitabını sormuştum. Bu kitabı 2008 yılında İBB-KİPTAŞ Osmanlıca'dan günümüze *Türkçesi'ne çevirip yeniden bastı.* (Bkz. Ali Talât, Sanayi-i İnsaiye ve Mimariden Dogramacılık, Marangoz ve Silicilik İmalatına Aid Mebahis) Mimar ve şehircilerin, zanaat ve sanatkarların, öğrencilerin ve meraklıların muhakkak kütüphanesinde, başucunda olması gereken muhteşem bir bilgi, detay ve kültür kaynağı. *Aslında yeniden ders kitabı olarak okutulmalı.* Üniversitede geçen öğretim hayatım boyunca ben ve yaşlılarım bu kaynaktan habersiz kaldık, bari müstakbel meslektaşlarımız öğretimleri esnasında bundan istifade edebilsinler.

Bu kitabı görüp incelemeyen, meslek okulları ile mimarlık fakültelerinde analiz etmeden yapılacak öğretim faaliyetleri, koruma kurullarının proje onayları ile mimar ve müteahhitlerin restorasyon proje ve uygulamaları maalesef eksik kalmaya mahkum. *Onun için bu eser meslek okulları ve mimarlık fakültelerinde 80 sene sonra yeniden ders kitabı olmalı ve bu mirasa sahip çıkılmalıdır. Mühendishane Mektebi ve Hocalarına bir vefa olarak mühendishanenin devamı olan ilgili üniversite(leri)mizden bu hassasiyeti bekleyebiliriz sanırım.* Yeri gelmişken, İBB-Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB)'in bünyesinde kurulan Ahşap Atölyesi'nin hocalarımızın nezaretindeki değerli çalışanlarının, usta ve öğrencilerinin ahşap ve ahşap yapı sanatımız konusunda yaptığı değerli çalışmalarının altını çizmek isterim UNESCO kriterleri içinde de yerini bulan koruma bilincinin artırılması faaliyetleri kapsamında şüphesiz mevcut taşınmazların korunması yanında kaybedilen daha doğrusu yok edilen dokunun da şehirli tarafından farkına varılması ve ihyası için bir

katkı oluşturmaması bu yazımızın temel hedefi olduğundan yukarıdaki önerilerimizde ısrar ediyoruz.

Genel olarak kültür varlıklarının tahrip ve yok olmasında bizi bugünkü sonuca getiren başlıca sebepler:

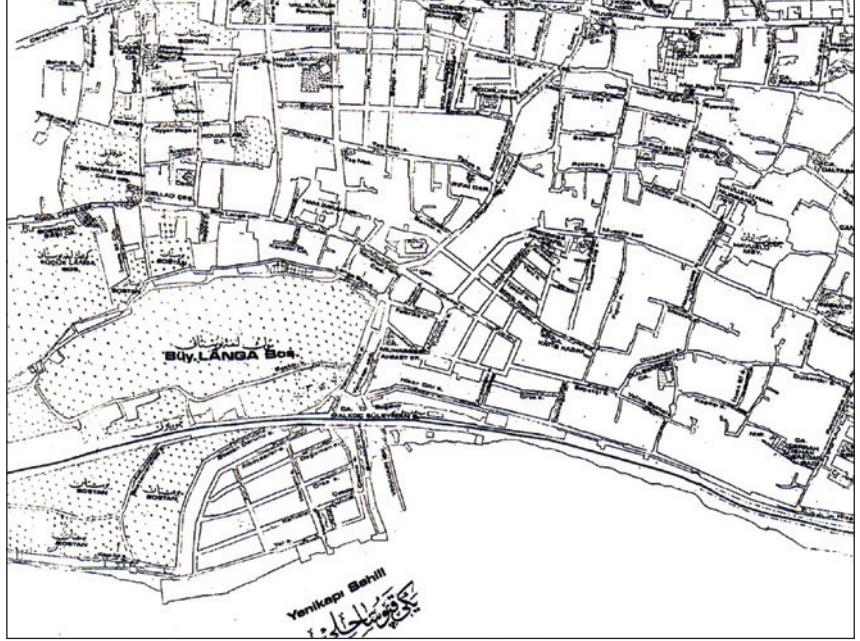
1 İnsan eliyle yapılan bilinçli-bilinçsiz tahribat

2 Tabii sebeplerle meydana gelen tahribat olarak ikiye ayrılmaktadır.

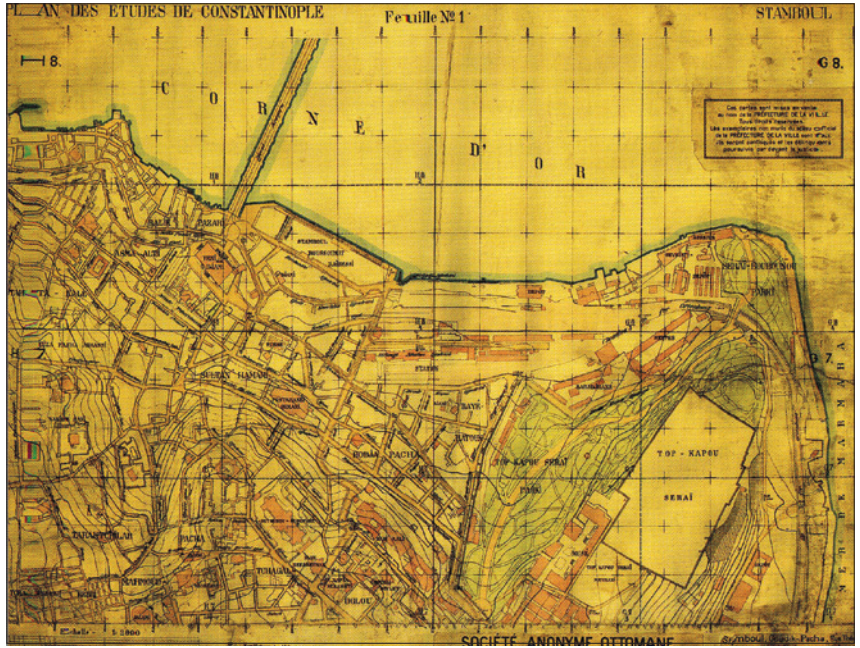
Suriçi İstanbul için de aynı sebepler tarih boyunca geçerli olmuştur. Özellikle insan eliyle gerçekleştirilen tahribatın siyasi, sosyal ve ekonomik gerekçeleri ne olursa olsun bugün bize miras bıraktığı menfi sonuç kabul edilemez.

Konuyu biraz daha müşahhas ve ölçülür hale getirmek üzere yaptığımız çalışmalarda, Suriçi İstanbul'un İBB Planlama Dairesi'nce KAİP yapımı sırasında dikkate alınan ve özellikle "kayıp anıt eser" lejanıyla ifade edilen kültür varlıklarımızın tespitinde yararlanılan en önemli tarihi haritalardan olan ve suriçinin tamamını kapsayan, Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından 1970'de yayınlanan 1875 tarihli, 1/2000 ölçekli olarak subay mühendislerce hazırlanan *Mühendishane Haritası* (Resim 2) ile *Alman Mavileri diye şöhret bulan İstanbul Sigorta Haritaları* (Resim 3) ve suriçi hava fotoğraflarından (Resim 4, 5), ayrıca en önemlisi yine İBB'nin ortaya çıkartıp günümüze kazandırdığı *Eski Eser Encümeni Arşivi*'ndeki 1930-40'lı yıllarda çekilmiş olup ortadan kaldırılan kültür varlıklarımızın son fotoğraf ve belgelerinden (Resim 6, 7) yararlanılarak bugünkü doku ve yoğunlukla 1875 yılı arasında yaptığımız karşılaştırmalarda tahribatın boyutu çok açık şekilde tespit edilebilmektedir.

Özellikle şunu da belirtmek gerekir ki 1894 depremi öncesinde hazırlanmış olan 1875 tarihli mühendishane haritası, fetihten sonra yeniden iskan edilen ve mahalleleri oluşan suriçinin en azından 1766 depremi sonrası imar ve tamir faaliyetleri ile şekillenmiş dokusunu da büyük ölçüde yansı-

Resim 2. 1875 tarihli Mühendishane Haritası

Resim 3. İstanbul Sigorta Haritaları (Alman Mavileri)

maktadır. Dolayısıyla 18. yüzyılın ortasındaki suriçinin yoğunluğunu, sivil-anıt eserleri ve yapı adalarını, sokak-meydanlarını vb. hakkında günümüz ile mukayese etmekte ciddi bir altlık ve kaynak oluşturmaktadır. Sokak ve mahalle isimlerinin korunmuş olması bu açıdan çok önemlidir. Zira bu isimler 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar olan gelişim ve değişimin şahitleridir. Dolayısıyla en az 18 ve 20. yüzyıl arasındaki yaklaşık 200 yıllık bir derinliğe sağlıklı bir şekilde ulaşabilmek-

teyiz. Bu süreçte yapılan tahribatın Suriçi İstanbul için en yok edici olduğu dönem, özellikle 1940 ile 1985 yılları arasındaki dönem olarak tespit edebilmekteyiz.

5 asrı aşım da, pek çok deprem, yangın gibi tabii afetlere rağmen 20. yüzyılın başlarına kadar gelenegine sadık kalınarak yenilenecek ulaşabilmiş suriçinin 40-50 yıl gibi kısa bir süre içinde insan eliyle hangi araçlar kullanılarak yok edildiği anlamak için aşağıda belirttiğimiz sebepleri incelemek gerekecektir.

Resim 4.
Suriçi
hava fo-
toğrafi (Al-
man Ark.
Enstitüsü)

Resim 5.
Suriçi hava
fotoğrafi (Al-
man Ark. Ens-
titüsü)

Resim 6. Ali Paşa Sarayı (Eski Eser Encümeni Arşivi)

Resim 7. Süleymaniye'de yok olan bir konak (Eski Eser Encümeni Arşivi)

Şehrin tahrip edilmesi ve tarihi dokunun ortadan kaldırılmasındaki başlıca sebepleri:

■ Vakıf akar ve özellik-
le hayratların(cami, mescid, tek-
ke, medrese, hamam, ev, çarşı, han,
dükkan vb.) 1940'lı yıllarda, gaze-
telerde yayınlanan ilanlarla satıla-
rak yüzlerce yıllık vakıf mülkleri-
nin özelleştirilerek tahrip ya da yok
edilmesi ki bugününün Türkiye'sin-
de azınlık mülklerinin bile geri iade
edildiği süreçte bu hal utanılacak
bir durumdur.

■ Suriçi İstanbul'un ve Haliç'in
sanayileşmeye açılması (Bkz. KAİP
Raporu).

■ Artan işgücü ihtiyacı netice-
sinde şehre olan göç dalgası,

■ Yoğunluk artırıcı imar planları,

■ Ana ulaşım akslarının suriçin-
den geçirilmesi,

■ Büyük cadde, bulvar, park ve
sahil yollarının açılması için anıt
eserlerin ve sivil mimari dokunun
ortadan kaldırılması (Resim 8),

■ Özellikle bireysel taşımacılı-
ğın teşvik ve gelişmesi ile artan oto-
park ihtiyacının karşılanması için
sivil mimari dokuyu yok eden ka-
çak otoparklara bir türlü engel olu-
namaması,

■ Yeni yapılar için tarihi doku-

nun ve mahallelerin istimlak edi-
lerek ortadan kaldırılması, yerlerine
hastane, üniversite, belediye ve di-
ğer kamu kurumları binalarının in-
şaa edilmeleri (Resim 9),

■ Geleneksel parsel kullanımın-
da bir yapı parselinde sadece bir
bağımsız bölümde bir ailenin barın-
ması temin edilirken, Medeni Ka-
nunun kat mülkiyeti düzenlemesi-
yle bir parselde birden fazla bağım-
sız bölüm oluşturulması ile yoğun-
luğun arttırılmasının getirdiği tahri-
bat (Resim 10),

■ Artan yoğunluk ve kat ade-
di sebebiyle müstakil evlerin apart-
manlaşması ile dar sokakların ve alt
yapının yetersiz kalması,

■ Parsellerin tevhid edilerek bü-
yük ve çok katlı yapıların yapılması,

■ Yetersiz de olsa tekamül eden
koruma mevzuatının uygulanma-
sında başta ilgili bakanlık olmak
üzere kurumların gevşek ve so-
rumsuz davranışları,

■ Tüm bu gelişmeler karşısında
sessizce izleyip sadece teorik düzey-
de kalan şehir hayatından kopuk,
gelenegini dikkate almayan üniver-
site ve sivil toplum kuruluşları,

■ Korumanın en üst uygulayı-
cısı olan Kültür Bakanlığı'nın tescil
edilmesi gerekli taşınmazların tespit
ve envanterini on yıllardır tamam-

layamamasından dolayı tescil edile-
meden ortadan kalkan sivil mimari
doku kaybı,

■ Yine Bakanlığın bir türlü Ko-
ruma Kurulu Müdürlükleri'nin ek-
sik ve yetersiz personel, donanım,
vb. ihtiyaçlarını karşılamamasından
kaynaklanan tahribatlar, şeklinde
sıralayabiliriz. Bu sebepleri alt baş-
lıklarla daha da çeşitlendirebiliriz.

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız tüm bu sebeplerin sonucu bu-
gün elimizde kalan kültürel mira-
sımızın daha da tahrip olmadan
korunmasını ve yaşatılmasını tem-
in etmek üzere İBB-TÇKM ola-
rak özellikle Süleymaniye ve Zey-
rek semtlerinde üretilen projelerin
bir an önce hayata geçirilmesi bü-
yük önem taşımaktadır. Bu amaçla
yine TÇKM ve İstanbul Sit Alan-
ları Alan Başkanlığı işbirliği ile su-
riçinin "YÖNETİM PLANI" da ha-
zırlanmaktadır. Ayrıca İBB-İL
ÖZEL İDARESİ-TOKİ-MÜLK SA-
HİBİ işbirliği ile oluşturulan uygu-
lama modeli ile hazırlanan projele-
rin uygulama örnekleri de alan-
da izlenebilmektedir. Özellikle
Süleymaniye'deki bu uygulamaların
tamamlanması ile değişecek olan
daha doğrusu aslına kavuşacak olan
yüzünü görmeye davet ediyoruz sizleri.

Resim 8. Vatan Caddesi (Fotograf: İhsan İlze)

Resim 9. İBB binası ve parkı (Fotograf: İhsan İlze)

Sonuç olarak;

Suriçi İstanbul'un yaklaşık 200 yıllık oluşumuna ait kültürel mirasımızı okuyabildiğimiz 1875 tarihli Mühendishane Haritası'nı bugünkü hali hazırla ve envanterle karşılaştırdığımızda şunları görebilmekteyiz:

- Bütün İstanbul içinde *suriçinin kapladığı alan sadece %1,5 (1.560 ha)'dır* (Resim 11).

- 1.560 ha'lık alanda kayıtlı tüm parsellerin sayısı yaklaşık 50 bin adet olup bunun içinde *tescilli kültür varlığı olarak kayıtlı parsel-yapı sayısı sadece 10 bin civarında olup tüm parsellerin % 20'sini teşkil etmektedir*. 1560 ha'lık alandan geriye sadece yaklaşık 300 ha'lık özgün doku kalmış, %80'i olan 1250 ha'lık doku ise tamamen ortadan kalkmış ya da değişmiştir.

- İmar hareketleri sonucu *suriçinde 150 ha'lık yerleşim ve özgün doku, cadde, bulvar, yeşil alan yapmak için ortadan kaldırılarak direk olarak dönüştürülmüştür*. (Resim 12)

- 50 bin parselden sadece 10 bini tescilli olduğuna göre kaba bir hesapla *suriçinde 40.000 yapı, 1940'lardan 1990'lı yıllara gelene kadar 50 yıl içinde ortadan kaldırılmış ya da betonarme yapılara dönüştürülmüştür*. (Resim 13)

Tarihi harita ve rakamlarla ortaya koymaya çalıştığımız Suriçi İstanbul'daki bu tahribatın boyutunu göz önünde tuttuğumuzda kalan son özgün dokunun korunmasında rekonstrüksiyonların, dokunun bütünlüğü açısından ne kadar da önemli olduğunu söylemek ve savunmak, yadigarlanmaması gereken bir gerçekliktir.

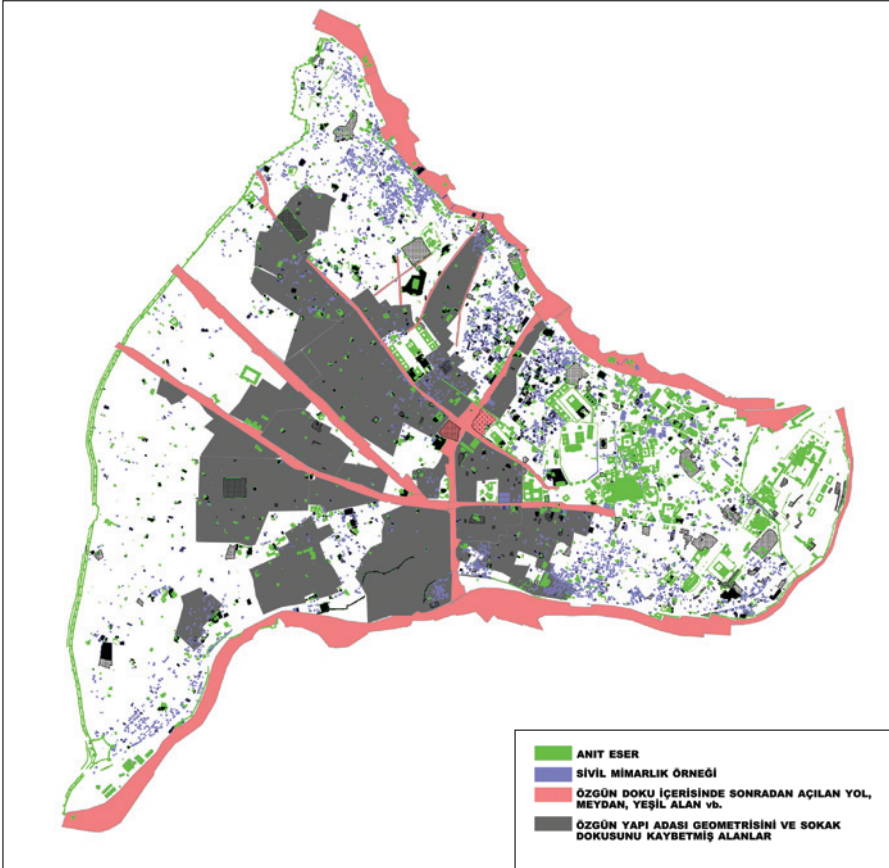
Resim 10. Sürmene Han, Süleymaniye

Resim 11. Mühendishane Haritası (1875)

Resim 12.
İmar hareketleri
sonucu açılan
cadde, bulvar
ve yeşil alanlar

Resim 13.
Suruçi'nin gü-
nümüzdeki
durumu
(Haz. Fatma Hop-
yar, Harita Müh.
İBB-TÇKM)

Özellikle 'Dünya Kültür Mirası Alanları'nda güncelliğini korumakta olan "Rekonstrüksiyon" kavramı ve farklı uygulama yaklaşımları hakkında ilerleyen sayılarımızda da sizlerin görüş ve değerlendirme yazılarınıza yer verecektir. Bu konuda katkılarınızı bekliyoruz.